

גדר מצוות "פרו ורבו" "לערב אל תנח" ו"שבת"

א. היחס בין "פרו ורבו" ובין "לשבת יצרה"

שנינו במשנה (יבמות סא, ב): לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא א"כ יש לו בנים. ב"ש אומרים שני זכרים וכו' אומרים זכר ונקבה, שנאמר: זכר ונקבה בראם. ושם (סב, ב) אמר ר' יהושע, נשא אשה בילדותו, ישא אשה בזקנותו. היו לו בנים בילדותו, יהיו לו בנים בזקנתו, שנאמר: בכרך זרע את זרעך ולערב על תנח ידיך וגו'. ועוד שנינו במסכת גיטין, (מא, ב) יבטל (בחציו עבד וחציו בן חורין שאינו יכול לישא לא ישראלית ולא שפחה) והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר: "לא תהו בראה לשבת יצרה". ויש לברר מה מקומן של שלשה דינים אלו, במצות העמדת תולדות. והנה הקשו התוס' במסכת ב"ב (יג, א) ד"ה כופין, מדוע חצי עבד וחצי בן חורין אסור באשה, יבוא עשה דפרו ורבו וידחה לא תעשה דלא יהיה קרש. והקשה אבני מילואים (ס' א, סק"ג) דאם כוונת תוס' שישא שפחה, אינו מקיים על ידה פו"ר, שאין הבנים מתייחסים אחריו. ואם כוונתם שישא ישראלית, גם כן אינו מקיים מצוה זו, כי דעת תוס' בגיטין (מג, א) דכל שאין לו קידושין אין לו יורשים. וכיון שחצי עבד וחצי בן חורין אין לו קידושין, ממילא אינו יכול לקיים מצות פו"ר, שאין הבן מתייחס אחריו. לפיכך ביאר כוונת תוס' דליתי עשה ד"לשבת יצרה" וידחה ללאו דלא יהיה קרש. ובאמת תוס' במסכת חגיגה (ב, ב) ד"ה: לישא שפחה) כתבו, וז"ל: דליתי עשה דלשבת יצרה וידחה לאו וכו'. אכן מתוס' שם, ד"ה לא תהו, נראה, שעבד חייב בפו"ר, שהביאו מירושלמי כן. ועוד דפו"ר אכולהו בני נח כתיב ואפ' אכנען, ע"כ. נמצא שלדעת תוס' עבד חייב בפו"ר למרות שאינו יכול לקיים, כי אין בניו מתייחסים אחריו. יתרה מזאת, איך יתכן שמצות "לשבת יצרה" שנאמרה בישיעהו (מה) תדחה מצות לא תעשה של תורה. ומדוע תוס' בחגיגה פעם קוראים למצוה "שבת" ופעם "פו"ר". לפיכך נראה שדעת תוס' ש"לשבת יצרה" היא חלק ממצות פרו ורבו. דהיינו, מצות פו"ר כוללת בתוכה שני עניינים. האחד, מצוה מצד המוליד שתהיה לו המשכיות, וזה מקיים רק בבנים המתייחסים אחריו. וישנה מצות ישוב זהעולם מצד התולדות שיהיה ישוב בעולם. ודבר זה אינו תלוי ביחוס אחר המוליד. (ואולי הדבר נרמז "בפרו" "ורבו". פרו פירושו אתם תפרו דהיינו יחס, תתנו פירות. ורבו, מצד התולדה שיהיה העולם מרובה ומיושב ואינו תלוי ביחס המוליד) לכן לפעמים תוס' קוראים למצוה בשם לשבת יצרה ולפעמים בשם פו"ר, כי זו מצוה אחת וגם עבד יכול לקיים חלקה למרות שאין לו יחס, כי סו"ס העמיד תולדות. ולפ"ז אין מקום לחקור האם קיום שבת הוא בכך ובת כמו מצות פו"ר דקיי"ל כב"ה, או דילמא, שבת כל דהוא, כדמשמע ביבמות (סב, א), דסבר ר' נתן לדעת ב"ה דפו"ר מקיים בכך או בבת, ואמר רבא מ"ט דכתיב "לשבת יצרה", משמע דשבת הוי כל דהוא, ולהנ"ל כיון שפו"ר ושבת דזי חד נראה שקיומם שווה דהיינו בכך ובבת. (ולר' נתן גם פו"ר וגם שבת מקיים באחד) אלא שדבר זה תלוי בשני תירוצי תוס' במסכת גיטין (מא, ב) ד"ה לא תהו, שבתירוף ראשון ביארו דנקטה המשנה לשבת יצרה ולא פו"ר, משום שהיא מצוה רבה, ולפ"ז יתכן

ששפחה אינה חייבת ב"שבת". ואילו לתירוצם השני שפחה חייבת ב"שבת". וכתב בית שמואל (אה"ע ס' א, סק"ב) דדעתם בתירוץ שני שאשה חייבת ב"שבת". ומבואר ביבמות דאשה פטורה מפו"ר, אם כן על כורחנו פו"ר ושבת תרי מצות שונות הן, ולפ"ז יתכן ששבת הוה בכל דהוא.

ב. שיטת הר"ן בחיוב אשה ב "לשבת יצרה"

רע"א (בהגהותיו לשו"ע ס' א), הוכיח מהר"ן בתשובה, דסבר דאין אשה חייבת בשבת. ולכאורה יש להוכיח זאת מהר"ן דריש פרק שני דקידושין, שביאר, שמצות האשה בקידושה לאיש, שהיא מסייעת לו לקיים פו"ר, ואם נאמר שהאשה עצמה מחוייבת במצות "שבת" הרי יכול הר"ן לומר שהיא עצמה עושה מצוה מלבד סיועה לאיש, ולכן מצוה בה יותר מבשלוחה, כמבואר שם בגמ'. נראה שיש שוני בין קיום "פו"ר" לבין "שבת", שמצות פו"ר פירושה לעשות מעשים, המביאים שיהיו לו בנים (דלא כמנחת חינוך מצוה א, ע"ש ובשו"ת הר צבי לסי' ראשון באבה"ע). משא"כ שבת, שפירושו שיהיו לו ילדים בפועל. ואם כן אפשר לומר שבעת הקידושין מקיימים מצות פו"ר כי הוא עושה מעשים המכשירים להוליד, אבל שבת אינו מקיים כי עדיין אין לו ילדים. והואיל והר"ן בקידושין מייירי בקידושין לא היה הר"ן יכול לומר שמצות האשה היא שבת. אך בתשובה, הר"ן דן באשה שנדרה שלא להנשא, אם התרת הנדר נקראת דבר מצוה, שאם היתה מחוייבת בשבת כודאי שהתרת הנדר היתה דבר מצוה (אף על פי שכתבנו שפו"ר ושבת חד הם, לדעת תירוץ אחד בתוס', אך כיון שיש להם שתי משמעויות, מצד המוליד ומצד העולם כנאמר לעיל, יתכן שגם הקיום שלהם משתנה לפי מהות כל חלק וחלק. ודו"ק).

ג. כפיית גרושין ע"י אשה לקיום "לשבת יצרה"

הבית מאיר (אה"ע ס' א) הקשה לדעת תוס' שאשה חייבת בשבת, מדוע אשה הבאה מחמת טענה שרצוה בנים כדי לקיים המצוה אמרינן לה זיל לא מפקדת (יבמות סה, ב) והרי היא חייבת בשבת. וכעין קושיא זו הקשו על הר"ן הנ"ל שכתב שאשה מסייעת למצות האיש, נמצא שהיא עושה מצוה בהנשאה לאיש, ומדוע אינה יכולה לטעון שרצונה לסייע במצוה, ונכוף את בעלה לגרשה. אם נאמר שזו מצוה דרבנן, יש לומר, שכיון שהאשה אנוסה שאינה יכולה לקיים המצוה (כי היא נשואה לאחר ואינה יכולה מרצונה להנשא לשני), אין זו סיבה מספיקה לכוף אדם לגרש את אשתו ולשלול ממנו את חרותו ורצונו, ולכן גם אינה יכולה לומר שרצונה לסייע לדבר מצוה כי הדבר פוגע בבעלה ואינה יכולה להתנדב לעשות מצוות על חשבונה. אכן לאמור לעיל יש להוסיף, דבשלמא מצות פו"ר שמקיימת במעשים המביאים לפו"ר, אם היתה מחוייבת היינו כופים את הבעל לגרשה כי היא תנשא לאחר ותעסוק בפו"ר, אך מצות שבת, שהיא להוליד ילדים גם אם תנשא לאחר אין בטחון שאכן תקיים את המצוה, כי מי ימר שיהיו לה ילדים, לכן אין לכוף הבעל לגרשה (עיין לקמן עוד באות ה).

אולם עוד יש להקשות מהגמ' שם (סד, ב) שהקשו בשהתה עשר שנים ולא ילדה שתצא ויש לה כתובה, ודילמא אידי לא זכיא להבנות ממנו ותפסיד כתובתה. ותירצו, דלא מפקדא בפו"ר לא מיענשא. ופרש"י, לא איכפת לה, ולא ענש הקב"ה על עוונותיה, ע"כ. ואם נאמר שאשה חייבת בשבת, מדוע לא איכפת לה. ועוד, הרי מיפקדא, על כרחך צ"ל דשבת הוי פחות מצוה מפו"ר, ותלינן העוון באיש ולא באשה שעבירתה קטנה יותר.

ד. הקשר בין מצות עונה ל"פרו ורבו"

כתב הרמב"ם (פרק טו מהל' אישות הל"א), שהאשה יכולה למחול על עונתה אם הבעל קיים פו"ר. והקשה עליו בית שמואל (אה"ע ס' יא, סק"א) דמנין לו האי, כי עדיין הוא חייב בלערב אל תנח ירך. ובפתחי תשובה א', הביא בשם החיד"א, שהחוב של "לערב" אינו דומה לפו"ר, דאילו פו"ר חייב לבעול בכל עונה עד שיקיים המצוה, ואילו, "לערב" סגי לבעול לעיתים יותר רחוקות. ויש להבין מהו שוני זה ומה מקורו. (ודוחק לומר, משום שנאמר: "לערב אל תנח ירך", שמשמע שלא יניח, וכל שבעל לעיתים רחוקות נמי אינו מניח) אלא נראה לאמור לעיל, שפו"ר פירושו מעשה המביא פו"ר, ולפי שהביאה עצמה היא גוף המצוה, החיוב הוא בכל עונה. מה שאין כן לערב אל תנח, פירושו: היו לו בנים בילדותו יהיו לו בזקנותו. דהיינו, שיהיו לו בנים היא המצוה ולא מעשה המביא לידי כן. לפיכך סגי בבעילה לעיתים כי גם היא עשויה להביא לו בנים. ה"ז (סק"א) תירץ, דהרמב"ם מיירי שיש לו אשה אחרת, וכל זמן שלא קיים פו"ר חייב לבעול את שתיהן, משא"כ לענין לערב אל תנח מספיק שיקיים באחת. (הסברא דומה לנאמר לעיל) אכן קשה לי תרתי. חדא, דכשם שמי שיש לו אשה אחת אינו חייב לישא שניה כדי לקיים פו"ר (ואע"פ שהעונה מתחלקת לשתיהן, יש תועלת שישא שתיים יותר מאחת, שאם אחת אינה ראויה לביאה לפי שהיא נדה וכד' יקיים בשניה) וכיון שיכול לגרש אחת מהן מדוע שיתחייב, כאשר מחלה לו, ולא נראה אותה כמי שאינה. ועוד קשיא, דנראה מדברי ה"ז שאם האחת מחלה הוא חייב בעונה לשניה כאילו שיש לו שתי נשים, ומדוע לא נאמר שיתחייב לשניה כאילו שרק היא קיימת. כי באמת יש להבין מדוע שלא יתחייב לבעול את אשתו כל יום עד שיקיים פו"ר ולמה תלו זאת בעונה. אלא שלא חייבו את האדם יותר מכוחו, ולפי צורך פרנסתו (וזאת מהטעם שנבאר לקמן בעז"ה), ולכן כאשר יש לו שתי נשים, אינו מתחייב בעונה כאילו כל אחת היא לבדה אשתו, כי יותר מיכולתו לא חייבוהו, ועונתו מתחלקת לשתיהן. ולפ"ז כאשר אחת מחלה על עונתה, שוב חזרה עונתו לשניה כאילו היא לבדה, ודו"ק. (וסברא זו נכונה בין מצד פו"ר, ובין מצד חיוב עונה כאשר כבר קיים פו"ר, אלא שלענין עונה יש לומר שכיון שיש לו שתי נשים וממילא חיוב עונה כלפי כל אחת בפני עצמה פחת, כאשר האחת מוחלת זו מחילה לבעל ולא לאשה השניה, אולם כד דייקנן חזינן שגם חיוב עונה נגזר מכוחו של הבעל ואפשרויותיו, וגם כאשר יש לו כמה נשים היה צריך להיות חייב לכל אחת כאילו היא יחידה אלא שאין בכוחו ואפשרותו לעמוד בכך ולכן הוא פטור. ומוכן שסברא זו אינה קיימת כאשר אחת מחלה או שאינה ראויה לתשמיש) שהנה הרמב"ם קושר את מצות פו"ר לעונה, שכתב שם וז"ל: אבל אם לא קיים (פו"ר) חייב לבעול בכל עונה עד שיהיו לו בנים וכו', ע"כ. ולכאורה מה הקשר ביניהם. ועוד, מבואר ביבמות (סג, ב) דבן עזאי שנפשו חשקה בתורה "אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים" ופטור מלשאת אשה ולהוליד ילדים, וכן נפסק בשו"ע (אה"ע ס' א, סעי' ב, ג) וברמב"ם שם, והרי קימ"ל דאין מצות תלמוד-תורה דוחה מצוות המוטלות על האדם, וכשם שהעוסק בתורה אינו נפטור מאכילת מצה בפסח ואינו יכול לומר אחרים יקימו המצוה, ה"ה מצות פו"ר. ועוד, שנינו במסכת אבות (פ"ה משנה כה) בן י"ח שנים לחופה, ויש להבין מדוע שונה מצוה זו מכל מצוות שכן י"ג למצוות. אכן לדברנו מצות פריה ורביה הינה לשבת יצרה (ואין זה משנה אם זו מצוה אחת המתפרטת לשני פלגים, או שהיא פירוש וגדר מהות המצוה ומגלה לנו משמעותה) וכיון שאין אדם יכול לבעול אשתו כל היום, או שיהיו לו כמה נשים ויכלה כוחו במהרה, ואין זה ישוב העולם אלא חורבנו, אין זה בכלל חיוב פריה ורביה, שהיא באה ליישב העולם ולא להחריבו. ולפיכך בן שמונה עשרה לחופה, כאשר הוא בוגר לשאת אשה (עי' מהר"ל בפירושו למשנה שם שבגיל זה מגיע אדם לשלמות גופנית והוא ראוי לשאת אשה) ויש בזה קיום העולם ולא הריסתו. ולפי זה יש להסביר את דברי הב"ח לסימן א', וכנסת יחזקאל (הובא בפתחי תשובה שם ס"ק) המחלקים בין

השיאו אביו פחות מגיל שלש עשרה שאינו זנות, לבין נשא בעצמו דהוי זנות, שהטעם אינו מובן לחלק בזה. ולהנ"ל נראה שאם יש לו אב הוא יברוק אם הבן ראוי לישא אשה זו וגם אם תתעורר בעיה בין הזוג יוכל לגשר ביניהם, ויש בזה משום בנין. אך הרוצה לישא בעצמו (נראה דה"ה שאין לו אפוטרופוס העוזר לו וכדו') אין זה אלא זנות, כי עלולות להיות בעיות קשות ביניהם, ויש בזה משום חורבן וסתירה. (כעין מה שאמרו במגילה בנין נערים סתירה וסתירת זקנים בנין) ולפיכך העוסק בתורה כבן עזאי פטור מנשיאת אשה בכלל, דאין לך ישוב העולם יותר מתלמוד תורה. ומה תועלת בלידת ילדים כשאין אנשי תורה בעולם. ועיין ברמב"ם הלכות דעות פ"ה שכתב בהלכה יא, "בתחילה יקבע מלאכה לפרנסתו ואח"כ יבנה בית ורק אח"כ ישא אשה". ע"כ. ואילו במצוות אחרות חייבים בהם בין אם יש לו פרנסה או בית ובין אם אין לו. אלא הואיל ומצות פו"ר היא ישוב העולם יש לסדרה בצורה טובה כדי שיתקיים העולם על ידה כראוי. ובזה מוכנים דברי ר' טרפון (קידושין טז, א) שממזר ישא שפחה כדי לטהר בניו אע"פ שאין הבנים מתייחסים אחריו וממילא אינו מקיים פו"ר. אלא שעדיף להביא עבדים משוחררים לעולם מלהרבות ממזרים, ובהכי מתקיים שבת טפי.

ה. קיום "פרו ורבו" המפר "שלום בית"

כתב בהגה, אכן העזר (סימן א, סעי' ח): דאם הוא חושש למריבה עם בניו, אם ישא אשה בת בניו, אינו חייב בלערב אל תנח. ומדברי הבית שמואל סקי"ז נראה, שגם במ"ס פו"ר הדין כן. (ולא כבאר היטב שציטט את הבית שמואל על מצות לערב אל תנח. שהיא מצוה מדרבנן) וכן נראה מהגר"א אות כד, שכתב שמקור הדין הזה מדאמרין ביבמות (מד, א) דמלמדים את היבם לחלוץ אם הוא זקן והיא ילדה וכדו', משום קטטה. הרי חזינן דאין מקיימים מצוה מהתורה כאשר הדבר כרוך בקטטה וה"ה הכא. אכן החלקת מחוקק (סקי"ב) כתב דאין ללמוד מיבום דהתם התורה נתנה לו רשות לחלוץ ובדידיה תלה רחמנא. אלא שהגר"א רחה זאת שכתב דחליצה במקום יבום אינה מצוה, כלומר, חליצה באה לפטור את היבמה ולהתירה לשוק אך אין היבם מקיים מצות עשה להקים לאחיו שם בישראל, שזו עיקר מצות יבום.

עי' במאירי שכתב וז"ל: שכל שבענין יבום אנו צריכים להשיאו עצה ההוגנת לו וכמו שאמרו "וקראו לו" - הן ולא שלוחן, "ודברו אליו" - שמשאין לו עצה הוגנת וכו', ואל תכניס קטטה לתוך ביתך, עכ"ל. משמע מדבריו שזה דין מיוחד ביבום וילפינן לה מקרא "ודברו אליו", ולפיכך נתנה תורה אפשרות של חליצה ללמדנו שלפעמים באמת צריך לחלוץ ולא ליבם, ומכאן נובעת המחלוקת, שדעת החלקת מחוקק, שזה דין מיוחד ביבום שאשה הקנו לו מהשמים. מה שאין כן במצות לערב אל תנח (וכ"ש במצות פו"ר). ואילו הרמ"א והב"ש והגר"א סברי שזה דין בנשיאת אשה. כי אין זה משום ישוב העולם שתהיה קטטה בתוך ביתו, ולפיכך אין לחלק בין יבמה לאשה בעלמא. ומכאן אפשר ללמוד טעם נוסף מדוע אין כופים את הבעל לגרש את אשתו כאשר אין לה ילדים ורצונה לקיים שבת או לטייע לקיום מצות פו"ר, כי אין זה ישוב העולם שתתגרש מבעלה, ולא גרע מקטטה בתוך הבית. משא"כ לו היתה חייבת בפו"ר שהיא מצוה רבה המוטלת עליה היה מקום לכופ הבעל לגרשה, והוא ישא אחרת. ודו"ק (ע' לעיל אות ג).

ו. גדר מצות "ולערב אל תנח ירך"

ולענין השאלה של הב"ש מדוע כתב הרמב"ם באשה שמחלה לבעלה העונה שאם קיים פו"ר מותר למנוע ממנה ולא חשש למצות לערב. כעין שאלה זו הקשה הרמ"ך, אך על דברי הרמב"ם שם הל"ז, שכתב הרמב"ם דלא ישא אשה שאינה ראויה לבנים אלא אם כן קיים מצות פו"ר וכו', וכיון דקימ"ל כר' יהושע שישא אשה בזקנותו ויהיו לו בנים ממנה הרי שלעולם לא ישא אשה שאינה בת בנים (אלא א"כ אין לו כת, כדכתב הרמב"ם שם הלכ' טז) והמגיד משנה תירץ, שבהלכה ז כתב הרמב"ם דין פו"ר שהיא מהתרוזה, ובהלכה טז כתב דינו של ר' יהושע שהוא מדרבנן. אלא שיש להעיר על הרמ"ך מדוע לא העמיד את שאלתו על דברי הרמב"ם בריש הפרק כדברי הב"ש, ועל דברי הרמב"ם בהל"ט שכתב: ואע"פ שקיים אדם מצות פו"ר הרי הוא מצווה מדברי סופרים שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש לו כת, שכל המוסיף נפש אחת בישראל כאילו בנה עולם, ע"כ. תמה הרמ"ך דבגמ' סמיך לה אקרא דבבבך זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך נ"י לא תדע הוזה יכשר, דחייש למיתת הראשונים ונמצא שלא קיים המצוה. והוא נתן בכאן טעם משום תוספת נפש אחת. ע"כ. וכן כתב רש"י ד"ה איזה יכשר, איזה זרע יהא הגון וירא שמים ומתקיים, ע"כ. נמצא שישנה מחלוקת מהי מצות לערב, שלדעת רש"י ורמ"ך היא מתוך חשש שלא יקיים מצות פו"ר, אם לא יתקיים הזרע הראשון, ולשיטת הרמב"ם זו מצוה בפני עצמה שיש להרבות את נפשות ישראל שכל אחת מהן כאילו בנה עולם. ולפ"ז לרש"י ורמ"ך המצוה של לערב היא בכך ובת ואילו לרמב"ם אין לה שיעור ואינה קשורה במצוות פו"ר אלא היא מצות ישוב העולם ובנינו. וכפי שהרמב"ם כותב מצוה זו קיימת במי שיש לו כוח. ואם כן ברור שעל הל"א שכתב הרמב"ם – שאם קיים פו"ר מותר למנוע עונתה של אשתו שמחלה לו, אין להקשות שעדיין הוא חייב בלערב אל תנח, כי מצוה זו אינה קשורה למצות פו"ר שהיא הנושא של הלכה זו. ואח"כ כתב הרמב"ם שאם יש לו כוח הוא עדיין חייב במצוה של לערב. אבל בהלכה ז, שכתב הרמב"ם שמותר לישא אשה שאינה בת בנים אם קיים פו"ר, תמה הרמ"ך שהרי לעולם אין לשאת שאינה בת בנים. וגם ע"ז תירץ מ"מ שהרמב"ם מיירי רק בפו"ר (ונ"מ בני שאין לו כוח שמותר לאחר שקיים פו"ר לשאת שאינה בת בנים), אלא שיש לעיין מריש מסכת יומא, דאמר ר' יהודה, אף אשה אחרת מתקינים לו (לכהן גדול העובד ביום הכיפורים במקדש) שמא תמות אשתו, וכתוב "וכפר בעד ביתו" (שזו אשתו). וחכמים אומרים שאין חוששים לכך. הרי שלדעת חכמים אין לחוש שמא ימותו, ומדוע חוששים שמא ימותו בניו ולא יקיים המצוה. ובאמת רש"י נזהר מזה שכתב "איזה זרע יהא הגון וירא שמים ומתקיים", כלומר, ישנם כמה עניינים החשובים לקיום העולם. ואם בניו האחרונים יהיו יותר הגונים ויראי שמים מהראשונים, בזה לבד יש יתרון שיהיו לו בנים בזקנותו, וכ"ש שיש חשש רחוק שלא יתקיימו הראשונים. אך לרמ"ך שתלה הכל בחיי הראשונים (וכן כתב בשאילתות קסד), קשה. וצריך לומר שלזמן מרובה חוששים. משא"כ מיתת אשת כה"ג ביה"כ לא חוששים. ע' יבמות (כו, ב) דלמיתה דתרי לא חיישינן, ובתוס' ד"ה למיתה שחילקן בין זמן מועט למרובה אך לתרי אפ' לזמן מרובה לא חיישינן. ואילו הכא, משמע דאפ' יש לו בנים ובנות מרובים אמרינן לערב אל תנח, והרי אפ' ימות אחד עדיין הוא מקיים פו"ר, ועיין.

ז. תלמוד תורה הרוחה "פרו ורבו"

כתב הרמב"ם שם, הלכה ב: ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות עבור אשתו ויבטל מהתורה הרי זה מותר להתאחר שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, כל שכן תלמוד תורה. והקשה ב"קובץ הערות" בהוספות, דמאי כל שכן, אדרבה, כיון שאי אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים אין המצוה מתבטלת מפני תלמוד תורה. ופירש שכיון שיקיים המצוה לאחר זמן, חלה עליו חובת תלמוד תורה והיא דוחה המצוה, עכ"ד. ומזה רצה ללמוד, שאם נשבע לא לישא אשה זמן מסויים, דאינו נקרא נשבע לבטל המצוה כי הוא רק דוחה אותה. וזה דלא כמהרי"ט (חיו"ד ס' מו) שכתב, במי שנשא קטנה ונשבע לה שלא ישא אחרת עליה, דחשיב נשבע לבטל המצוה כיון שדוחה קיום פו"ר. ואכן הרשב"א (בשו"ת ח"ד ס' צא) כתב, דמי שנשבע שלא ישא אשה עד זמן ידוע, דחלה עליו השבועה, כמו מי שנשבע שימול בנו ביום שמיני לפנות ערב ולא בבוקרו של אותו יום. וכל שכן זה שאין זמנו בהול, ע"כ. הרי שלדעת הרשב"א שיהוי מצוה אינו ביטול המצוה. אולם לדעת קובץ הערות עדיין קשה מכן עזאי שפטור מפו"ר בכלל, ואע"פ שגם לאחר זמן לא יקיים, כי הוא טרוד בתורה תדיר. וכודאי שאין בן עזאי פטור ממצוות כמבואר במסכת שבת (י, א) דאפ' חברים מפסיקים לקריאת שמע. ואף לדעת הירושלמי שאין מפסיקים, כי ק"ש היא שינון ות"ת שינון, אבל לשאר מצוות ודאי מפסיקין. אלא כאשר כתבנו דשאני מצות פו"ר שהיא ישוב העולם ותורה היא ישוב העולם, ולכן חוזר כאן הכלל של עוסק במצוה פטור מן המצוה, מה שאין כן שאר מצוות שמבואר בירושלמי ברכות (פרק א, הל"ב) שמי שלמד ואינו מקיים דומה לאומר אין לי אלא תורה שמוטב שנהפכה שלייתו על פניו ולא בא לעולם. וכעין זה כתב הר"ן בחירושו (מס' ר"ה יז א, ד"ה קרקפתא), שהביא מכילתא דהעוסק בתורה פטור מתפילין, ואפשר טעמא דהעוסק במצוה פטור מן המצוה. אי נמי שהעוסק בתורה אינו צריך אות שדברי תורה הן עליו לאות (ותירוצו הראשון צרי' - ביאור, ואין כאן מקומו. עי' ב"י או"ח ס' לח). ומחלוקת הרשב"א ומהרי"ט היא האם דחיה של קיום מצות פו"ר נחשבת ביטול מצוה או לא. שלדעת המריה"ט המצוה מוטלת עליו בכל רגע, וכאשר אינו מקיימה היום (אע"פ שיקיים מחר) היום ביטל המצוה. ולכן שבועה אינה חלה עליה. ואילו הרשב"א סובר שהמצוה היא שבמשך ימי חייו יקיים ולכן שבועה אינה חלה עליה. ואילו הרשב"א סובר שהמצוה היא, שבמשך ימי חייו יקיים, ולכן שבועה חלה דומיא דנשבע למול ביום השמיני בערב ולא בבקר (שודאי שמצוות יום השמיני אינה דוקא בתחילתו, אלא כל היום כשר למילה). ואדרבה הרמב"ם קאי בשיטת מהרי"ט, ולפיכך הוזקק לסברא של עוסק במצוה הפטור מן המצוה בדחיית קיום פו"ר. כי לדעת הרשב"א, כשם שבדחיית המילה לסוף היום אין צורך בסברא זו, כך דחיית קיום פו"ר, הואיל ועתיד הוא לקיים המצוה בזמן מאוחר יותר. אכן, גם הרשב"א מודה שאין לדחות המצוה יותר מדי כמבואר בגמ' קידושין (בט, ב) דאמר רב הונא בן עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו בהרהור עבירה. וכך תנא דבי ר' ישמעאל עד כ שנה יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה כיון שהגיע כ ולא נשא אומר תיפח עצמותיו. והטעם ענין מוסרי וראוי שלא להתאחר בקיום מצוה חשובה זו ולא גרע מזריזות דכל המצוות. ועוד, משום הרהור עבירה. אלא שעדיין יש לעיין, לפי שהרמב"ם כתב שמפני ביטול תורה מותר להתאחר כי העוסק במצוה פטור מהמצוה. ולפ"ז כל זמן שהוא עוסק בתורה יוכל להתאחר ואפ' כל ימיו. ומדוע כתב הרמב"ם: "הרי זה מותר להתאחר" דמשמע להתאחר מותר, אבל לבטל לגמרי המצוה לא. ורק בן עזאי שחשקה נפשו בתורה תמיד ושוגה בה ונדבק בה כל ימיו, ולא נשא אשה, אין בידו עוון (כדכתב שם הל"ג). ועוד, הרי העוסק במצוה שפטור ממצוה הוא בזמן שמתעסק במצוה ממש, ואילו העוסק בתורה ומתירא מלישא אשה שלא יהיה טרוד במזונות אינו דבוק בתורה בכל עת

(כי אם כן, הוא כבן עזאי) ובכ"ז חל עליו הכלל הזה שפטור ממצוה. על כרחך צריך לומר דמה שכתב הרמב"ם: "כל שכן תלמוד תורה", כוונתו שחשיבות העסק בתורה היא שדוחה המצוה, וכל שקיום העולם יביא לביטול תורתו עדיף לדחות קיום העולם, אך לבטל קיום העולם לגמרי אין תורתו חשובה. משא"כ בן עזאי והדומים לו שתורתם חשובה בנין העולם אפ' במקום ביטול פו"ר לגמרי.

ח. כהנת שנתערב ולדה בולד שפחתה

גרסינן ביבמות (ק, א) כהנת שנתערב ולדה בולד שפחתה והגדילו התערבות אמר רבא כופין אותן ומשחררין זה את זה כי אינם יכולים לישא אשה, לא ישראלית ולא שפחה. ופרש"י ד"ה לא שיחררו לא, ותנן גבי מי שחציו עבד וחציו בן חורין כופין את רבו ועושה אותו בן חורין משום האי טעמא, ע"כ. הקשה בספר עצי ארזים (ס' טז, סק"ט), דהתוס' בגיטין (מא, ב) ובכ"ב (יג, א) כתבו, בחצי עבד וחציו בן חורין שאין אפשרות שימכור את עצמו העבד עברי ויהיה מותר בשפחה ואין צורך לכופו רבו לשחררו, כי אין עבד משוחרר זה נמכר בעבד עברי כי אינו חוזר אל משפחתו. ואם כן בכהן שנתערב בעבד שהוא יכול להמכר בעבד עברי אין צורך לכופו האדון לשחררו. ודעת הרמב"ם פ"ג מהלכ' עבדים) שכהן נמכר בעבד עברי ומותר בשפחה, והריטב"א כתב בקידושין דאפ' לר' אליעזר בן יעקב שסובר דאם אין לעבד עברי בנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית, היינו בעל כורחו, אבל ברצונו מותר. ולפיכך מסיק עצי ארזים, שהרמב"ם חולק על הריטב"א וסובר שכיון שאסור בשפחה כנענית כי אין לו בנים ממילא אינו נמכר בע"ע וצריך לכופו לשחרר עצמו ועבדו.

ויפה העיר בני ר' חנן דוב שיחי' שאין איסור לשחרר עבד שאסור לעבוד בו (כי כל אחד מהם ספק ישראל ומוחזק בעצמו) כעין מה שכתב הרשב"א בחידושו לשבת (ד, א) דאין איסור לעולם בהם תעבודו בחצי עבד וחציו בן חורין משום צד בן חורין שבו. ואפ' לחולקים על הרשב"א, י"ל דמודים בבן חורין שלם, משא"כ חצי עבד שעובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד כמבואר בגמ' גיטין שם, ולפיכך אסור לשחררו ולפטור מעבודתו. עוד יש להוסיף דאין לדמות חצי עבד וחציו בן חורין שאינו חייב במצות פו"ר כי אינו יכול לקיימה שאין בנו מתייחס אחריו כמבואר בגיטין (מג א, ובתוס' ד"ה ואי), דמי שאין קידושו קידושין אין בנו מתייחס אחריו. וכן פסק הרמב"ם (פי"א מנזקי ממון הל"ב ע"ש במ"מ) שראוי ליתן לו חצי כופר ואין למי ליתן, ואם ישא שפחה יקיים מצות שבת כי סו"ס העמיד תולדות. עליו שאלו תוס' שימכור עצמו בע"ע ודיו. אך ישראל שנתערב בעבד, הישראל מחוייב במצוות פו"ר, ובזה ישא שפחה אינו מקיימה. לפיכך יש לכופם לשחרר זא"ז וישא ישראלית ויקיים מצוותו.

אכן הרא"ש במסכת גיטין (פ"ד ס' לג) פסק דחצי עבד וחציו בן חורין שקידש קידושיו קידושין לחומרא. והרשב"א שם הוכיח מהגמ' יבמות (מד, ב) דהמסקנא היא דקידושיו ודאי. והרמב"ם (פ"ד מאישות) פסק דקידושיו ספק. ובודאי גם תוס' סוברים שקידושיו ודאי, מדהקשו שיבוא עשה דפו"ר וידחה איסור דלא יהיה קדש, אלמא סבירא להו דבנו מתייחס אחריו ומקיים מצות פו"ר (אולי יש לדחות זאת, ששאלת תוס' לפי הבעיא שם בגיטין אם קידושיו קידושין וממילא בנו מתייחס אחריו, מדוע כופין). ובכל זאת הקשו תוס' שימכור עצמו בעבד עברי ויותר בשפחה, והכי דייקא המשנה שאמרה "לישא שפחה אינו יכול" משמע שאם היה יכול לישא שפחה לא היו כופים האדון. ואם כן קושיית עצי ארזים עומדת. אלא שעדיין אין להשוות ביניהם, כי בחצי עבד אתה כופה את רבו לשחררו והוא אינו מנוע מלקיים מצוות. ועל זה שאלו תוס', ומוכח מהמשנה, שאם היתה אפשרות לשאת שפחה לא היו כופים את הרב, מה שאין כן בנתערבו ישראל

ועבר, שהישראל עצמו חייב, ואינו יכול לקיים המצוה בהיותו בתערובת, לפיכך יש לכופו לשחרר, ואל מסתפקים בזה שיוכל לשאת שפחה שאינו מקיים על ידה מצותו כראוי. ולפ"ז דין זה קיים בהגדילו התערובות ומשחררים זה את זה, אך בארון שבנו ועברו התערבו לא נכוף את הארון לשחררם מספק כדי שאחד מהם יקיים מצוותו. אולם הרמב"ם הביא דין זה בשני מקרים. אחד, שהם משחררים זה את זה. והשני שהארון משחרר את בנו ועברו. וצ"ל שיחלוק על התוס' וסובר שהאפשרות לישא שפחה אינה טובה כי אינו מקיים מצוות פו"ר, ומה שאמרו במשנה לישא שפחה אינו יכול לרווחא דמילתא אמרו. והכוונה שלקיים מצות פו"ר ע"י שפחה אינו יכול.